

ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

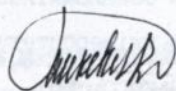
Г А Н К Е В И Ч

Віктор Юрійович

Життя і діяльність І.Гаспринського
(1851-1914)

Спеціальність 07.00.02 - історія України

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ЗАПОРІЖЖЯ

1995

LIBRARY OF THE Zaporizhzhya State University
1995

НВ 32.501

Дисертація є рукопис

Робота виконана на кафедрі Історії України та допоміжних історичних дисциплін Сімферопольського державного університету Міністерства освіти України.

Науковий керівник - кандидат історичних наук, професор
Шарапа Віктор Федорович.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор
Карагодін Анатолій Іванович;
кандидат історичних наук, доцент
Водотика Сергій Григорович.

Провідна організація - Інститут сходознавства
ім. А.Ю.Кримського НАН України

Захист відбудеться "16" червня 1995 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068.52.03 в Запорізькому державному університеті (адреса: 330600 МСП. м.Запоріжжя, вул.Жуковського, 66, корп. V, актовий зал).

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Запорізького державного університету (адреса: 330600 МСП. м.Запоріжжя, вул.Жуковського, 66).

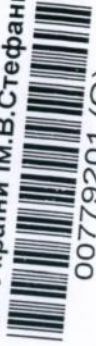
Автореферат розіслано "16" травня 1995 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

С.Тимченко

Тимченко С.М.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00779201 (Q)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Актуальність дослідження. Всебічне дослідження минулого культури народів України завжди було важливим завданням історичної науки. Проте, на жаль, довгий час історія розвитку культури депортованого сталінським режимом кримськотатарського народу практично не вивчалась. Аби заповнити цей несправедливий пробіл треба, перш за все, висвітлити внесок в розвиток кримськотатарської національної культури найбільш талановитих її представників.

Серед них перше та чільне місце посідає корифей кримськотатарської культури, видатний просвітитель мусульмансько-тюркських народів Ісмаїл бей Мустафа оглу Гаспринський (1851-1914). Він є фундатором нової кримськотатарської літератури, реформатором алфавіту рідної мови, талановитим письменником та публіцистом, засновником національної періодики, видавцем літератури на мові кримських татар, автором оригінальних шкільних підручників та посібників, організатором та пропагандистом прогресивного методу викладання в народно-конфесіональних навчальних закладах, відомим та авторитетним громадським і суспільно-політичним діячем у всьому мусульманському та тюркському світі.

Цілком очевидно, що без глибокого і всебічного вивчення життя та творчості І.Гаспринського неможливо відтворити повну і цілсну картину розвитку національної культури кримськотатарського народу. Тим більш, що біографія І.Гаспринського в вітчизняній історіографії комплексно ще не вивчалась.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють увесь життєвий шлях І.Гаспринського з 8(21) березня 1851 року до 11(24) вересня 1914 року.

Стан наукової розробки проблеми. В процесі пошуку літератури нами використані фонди деяких бібліотек. Серед них Російська національна (колишня ім. М.Є.Салтикова-Щедріна) у складі відділів періодики, літератури на мовах

народів СНД, літератури країн Азії та Африки та ін.; та бібліотека інституту Сходознавства Російської Академії наук, що знаходиться в м. Санкт-Петербург. Але в першу чергу, зрозуміло, ми користувалися літературою бібліотеки СДУ, Республіканської бібліотеки Криму ім.І.Франка, Кримсько-татарської бібліотеки ім.Гаспринського, бібліотеки Кримського республіканського краєзнавчого музею "Таврика", що знаходиться у місті Сімферополі. Нами також залучалась література, що знаходиться в бібліотеці та сховищах Бахчисарайського історико-культурного заповідника та Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім.М.Горького.

Сукупність виявлених в книгосховищах джерел дозволяє нам зробити певні висновки про те, що окремі публікації, що зв'язані з творчістю І.Гаспринського, друкувались одразу після тієї чи іншої події в культурному житті тюркських народів Росії. З часу виходу першого примірника тижневика "Переводчик-Терджиман" за ним пильно стежив член-кореспондент Російської Академії наук Н.І.Ільмінський. В своїх листах до обер-прокурора Св.Синоду К.П.Победоносцева він доповідав власні міркування та особисті враження щодо газети І.Гаспринського. Вони визначались великою обережністю та передбаченням про недовговічність видання¹. Учень Н.І.Ільмінського Н.П.Остроумов, як і М.А.Міропцев, трохи раніше відгукнулись з критичними зауваженнями на твір Гаспринського "Русское мусульманство. Мысли, заметки и наблюдения мусульманина"². З того часу вони не мовчали, коли в діяльності І.Гаспринського

¹ Ильминский Н.И. Письма к обер-прокурору Св. Синода К.П.Победоносцеву. - Казань, 1895. - С.53, 63-65, 321-322 та ін.

² Остроумов Н.П. Что такое Коран? - Ташкент, 1883. - 156 с.; Миропцев М.А. Какие начала должны быть положены в основу образования русских инородцев-мусульман // Русь. - 1884, 1 сент. - С.24-41.

з'являлась більш-менш помітна подія. На нього звернув увагу й спеціаліст з проблем мусульманського друку цензор-професор В.Д.Смирнов¹. В зрілий період творчості І.Гаспринського та його діяльності досить позитивно, хоча і досить прохолодно, відгукувались світила російської орієнта-лістики В.В.Бартольд, М.М.Радлов, А.Е.Шмідт, які об'єдналися навколо відомого журналу "Мир Ислама"².

Високо оцінювали просвітницьку діяльність І.Гаспринського видатні сходознавці А.Н.Самойлович та А.Ю.Кримський, які визнавали в ньому неабиякий художній і публіцистичний талант. Вони вбачали в І.Гаспринському класика кримськотатарської літератури³.

В роки радянської влади поступово затверджувалось негативне ставлення до творчості І.Гаспринського та його діяльності в цілому. З'явилась тенденція вульгарно-ідео-логічного тлумачення його творів і окремих висловлювань в роботах Т.Боятжиева, М.Ф.Бунегіна, В.Єлагіна, А.Аршаруні та Г.Губайдулліна, інших авторів⁴. В книзі Л.І.Климовича "Ислам в царской России", що вийшла в 1936 році, І.Гасприн-

¹ Смирнов В.Д. По вопросу о школьном образовании инородцев мусульман // Журнал Министерства Народного Просвещения. - 1882. - Т.ССХХІІ, отд.3. - С.1-24.

² Бартольд В.В. Критика и библиография // Мир Ислама. - 1912. - Т.1, №3. - С.595 та ін; Радлов М.М. // Мир Ислама. - 1912. - Т.1, №4. - С.549; Шмидт А.Э. Гольдциер И. Лекции об исламе. Критика и библиография // Мир Ислама. - 1912. - Т.1, №3. - С.227-231.

³ Самойлович А.Н. Литература турецких народов / В сб.: Литература Востока. - СПб, 1919. - Вып.1. - С.34-39 та ін.; Кримський А.Ю. Література кримських татар / Студії з Криму. - К., 1930. - І-ІХ. - С.165-191 та ін.

⁴ Боятжиев Т. Крымскотатарская молодежь в революции. Краткий очерк истории националистическо-буржуазного и коммунистического движения среди татарской (д.наст.стор.)

ський називався "певцом русского военно-феодалного імперіалізму", "ідеологом растущої татарської буржуазії азії" і т. ін.¹ Крім цих вульгарно-політизованих штампів в цей період у відношенні до І.Гаспринського використувались визначення типу "пан тюркіст", "пан ісламіст", "реакціонер" та ін. Таким чином, до початку 40-х років було сформоване стійке негативне відношення до І.Гаспринського та його діяльності.

Після трагічної депортації кримських татар у 1944 році ім'я І.Гаспринського зустрічалось вкрай рідко. В літературі 40-х; -50-х років він якщо й згадувався, то тільки з додатками несправедливих ідеологічних наклепів. Досить вказати на праці Т.Н.Кари-Ниязова, І.С.Брагинського та колективну роботу "История Туркменской ССР"².

60-ті роки відмічені серйозним дослідженням К.Е.Бендрикова. У ньому доброзичливо та співчутливо вчений писав про прагнення І.Гаспринського реформувати національну школу в Узбекистані³. Однак і в цей час зберігалась спільна тенденція негативного відношення до

(Прод. Поч. д. на попер. стор.) молодіжи Криму - Симферополь, 1930. - С.15-16, 18; Бунегин М.Ф. Революция и гражданская война в Крыму (1917-1920). - Симферополь, 1927. - С.17, 239; Елагин В. Националистические иллюзии крымских татар в революционные годы/ В сб.: Забвению не подлежит. - Казань, 1992. - С.74; Аршаруни А., Губайдуллин Г. Очерки панисламизма и пан тюркизма в России. - М., 1931. - 138с.

¹ Климович Л.И. Ислам в царской России. - М., 1936. - 372с.

² Кары-Ниязов Т.Н. Очерки истории культуры Советского Узбекистана. - М., 1955. - С.73, 106; Брагинский И.С. Очерки из истории Таджикской литературы. - Сталинабад, 1956. - С.400, 401; История Туркменской ССР. - Ашхабад, 1954. - Т.1, кн.2. - С.322.

³ Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924). - М., 1960. - С.253-256.

І.Гаспринського¹.

Після політичної реабілітації кримських татар було знято табу з імені І.Гаспринського, щезли ідеологічні штампки та нашарування. Про це свідчать публікації І.З.Нуруліна, Я.Г.Абдуліна, А.Е.Ізмайлова та Л.І.Шайдуліної, які вийшли друком в 70-х роках².

Збільшилась кількість вчених, що використовували в своїх роботах матеріали І.Гаспринського. Одні монографії були присвячені розвитку народної освіти в регіонах, де мешкають тюркомовні народи, що було відображено в працях З.Д.Кастельської та А.Х.Махмутової³ або політичним національним рухам, як наприклад, у дослідженнях Р.І.Нафігова, А.Г.Циунчука, А.Ахмедова та С.Н.Субаєва⁴.

Досить стримано про І.Гаспринського писали вчені, чийм фахом було вивчення історії друку казанських татар, як

¹ Касумов М. Боевой революционно-демократический журнал "Молла Насреддин". - Баку, 1960. - 73с.

² Нуруллин И.З. К вопросу о сущности и условиях формирования критического реализма // Проблемы реализма в литературе Советского Востока. - Баку, 1972. - С.122-130; Абдуллин Я.Г. Татарская просветительская мысль. - Казань, 1972. - С.72; Измайлов А.Э. Просвещение в республиках Советского Востока. - М., 1973. - С.67; Шайдулина Л.И. Арабская женщина и современность. - М., 1978. - С.67, 76, 198 та ін.

³ Кастельская З.Д. Из истории Туркестанского края (1865-1917). - М., 1980. - С.81-82; Махмутова А.Х. Становление светского образования у татар. - Казань, 1982. - С.57.

⁴ Нафигов Р.И., Циунчук А.Г. В борьбе против царизма и буржуазного национализма. - Казань, 1983. - 134с.; Ахмедов А. Социальная доктрина ислама. - М., 1982. - С.114; Субаев С.Н. Мустафа Субхи в России // Вопросы Истории. - 1983. - №5. - С.173-175.

наприклад А.Г.Каримуллін та М.Х.Гайнуллін¹.

В 1987 році в часописі "Звезда Востока" була опублікована стаття Л.І.Климовича, де давалась принципово нова, об'єктивна оцінка діяльності видатного кримськотатарського просвітителя та його творчого доробку².

Трохи пізніше в тому ж журналі Р.Фазил та С.Нагаєв надрукували змістовну роботу з історії кримськотатарської літератури³.

В 1991 році широко відзначалось 140-річчя з дня народження І.Гаспринського. До події вийшов ювілейний примірник журналу "Йыдыз", де були надруковані дослідження вчених, літературознавців та письменників, що були присвячені різним аспектам життя та діяльності І.Гаспринського. Серед них треба відзначити роботи Ш.Турдієва і А.Аділь⁴. В українській та кримській пресі з'явилися публікації Г.З.Ленка, Ю.Б.Османова, Ш.Рамазанова та інш.⁵ До цього часу вийшла серія досліджень Е.А.Аблаєва, який тоді ж захистив в Узбекистані дисертацію з крим-

¹ Каримуллин А.Г. Татарская книга пореформенной России. - Казань, 1983. - 319с.; Гайнуллин М.Х. Татарская литература XIX века. - Казань, 1975. - 300с. та ін.

² Климович Л.И. На службе просвещения // Звезда Востока. - 1987. - №8. - С.173-178.

³ Фазыл Р., Нагаев С. Сердце народа // Звезда Востока. - 1989. - №3. - С.135-143.

⁴ Турдиев Ш. Исмаил Гаспринский в Туркестан // Йыдыз. - 1991. - №2. - С.13-16; Адиль А. Гаспринский - тераккият эльчиси // Там же. - С.3-9.

⁵ Золенко Г. Улица Гаспринского // Вечерняя Одесса. - 1990. - 4 авг.; Османов Ю.Б. Одинаково нужная правда // Курортный Крым. - 1991, 16 март.; Рамазанов Ш. Великий просветитель и гуманист // Крымская Правда. - 1991. - 21 март.

ськотатарської педагогіки, перш за все її історії, що ґрунтувалася на матеріалах І.Гаспринського¹.

В березні 1991 року в Сімферополі пройшла міжнародна наукова конференція, що була присвячена 140-річчю І.Гаспринського. На засіданнях трьох її секцій з різноманітними доповідями виступили вчені України, Росії, Білорусі, Польщі, Литви, Узбекистану, Киргизії, Молдови, США, Азербайджану, Туреччини. Про хід роботи цього форуму було розказано в ведучих наукових часописах Росії². Деякі вчені, як скажімо Ю.Кочубей, А.Куркчі та інші виступили з статтями про І.Гаспринського, де з нових позицій вони висвітлювали його внесок в світову культурну скарбницю та його заслуги в справі просвіти народів Сходу³.

В останній час продовжується вивчення теоритичної спадщини І.Гаспринського, що підтверджують публікації

¹ Аблаев Э.А. Вернуть доброе имя Исмаилу Гаспринскому // Сов. Педагогика. - 1991. - №9. - С.111-117; Он же. Исмаил Гаспринский - гуманист, просветитель, педагог. - Ташкент, 1991. - 163с.; Он же Прогрессивные педагогические идеи крымских татар второй половины XIX - начала XX веков / Автореф. на соиск. уч. степ. доктора пед. наук. - Ташкент, 1991. - 38с.

² Червоная С.М. Исмаил Гаспринский - выдающийся крымскотатарский гуманист и просветитель // Этнографическое обозрение. - 1992. - №1. - С.158-165; Она же. Идея национального согласия в сочинениях Исмаила Гаспринского // Отечественная История. - 1992. - №2. - С.24-42.

³ Кочубей Ю. Будівничий відродження // Всесвіт. - 1991. - №12. - С.181-185; Куркчі А. Исмаил бей Гаспринский // Дружба Народов. - 1991. - №12. - С.222-230.

І.А.Керімова (Керім-огълу) та Ю.Б.Османова¹. Перекладаються та перевидаються праці закордонних дослідників, як, скажімо, А.Беннігсена². Вони вигідно відрізняються проблемним підходом та оригінальністю ідей та поглядів.

На відміну від вітчизняного сходознавства, іноземна орієнталістика й тюркологія не знала таких тривалих перерв у вивченні проблем, зв'язаних з І.Гаспринським. Найбільша кількість публікацій припадає на долю вчених з Туреччини. Останнім часом солідні монографії видали професори М.Сарай та Н.Девлет, де розглядалися найбільш визначні події в житті та діяльності видатного кримськотатарського просвітителя³. До 140-річчя з дня народження І.Гаспринського діячі турецької науки та культури видали спеціальний примірник часопису "Тюрк Кюльтюрю", майже повністю присвячений І.Гаспринському⁴.

В європейсько-американській орієнталістиці відомими дослідниками були А.Беннігсен, А.Фішер, Е.Лаззеріні, М.Хартман, Л.Буве та ін.⁵ Лаззеріні свого часу захистив

¹ Керимов И.А. И.Гаспринский в оньинь "Миллет" газетасы акъкында базы къайдлар // Йылдыз. - 1992. - №1. - С.118-124 та ін.; Османов Ю.Б. Славяно-восточные отношения в представлении Исмаила Гаспринского // Аркет. - 1993, 15 мая та ін.

² Беннигсен А. Исмаил бей Гаспринский (Гаспрали) и возникновение джадидизма в России // Этнографическое обозрение. - 1992. - №6. - С.116-124.

³ Saray M. Türk Donyasinde eğitim reformü ve Gaspıralı İsmail Bey 1851-1914.- Ankara, 1987; Devlet N. İsmail Bey Gaspıralı.- Ankara, 1988.

⁴ //Türk Kültürü.- 1991.- Yıl XXIX.

⁵ Bennigsen A., Broxup M. The Islamic Great to the Soviet Union.- London - N.Y., 1967; Fisher A.W. The Crimean Tatars.- Stenford, 1987; Lazzarini E.J. Gadidism at the twentieth centuri: a view from within// Cahiers du Monde russe et soviétique.- 1975.- N XVI. Hartmann M. Der islamische Orient.- Amsterdam, 1910.- V.III. Bouvat L. Le nouveau journal d'İsmail Bey Gasprinsky// Revue du Monde musulman.- 1907.- V.1, N IV.

дисертацію в Вшпінгтонському університеті про вплив ідей Гаспринського на модернізацію народної освіти, про просвітницькі течії і рухи та оновлення різних сторін життя тюрко-татарських народів Росії.

Джерельну базу дослідження насамперед складають друковані праці самого І.Гаспринського, його періодичні видання, книги та брошури, що видані в типо-літографії газети "Переводчик-Терджиман".

До числа використаних джерел, що вперше вводяться в науковий обіг, слід віднести архівні матеріали, які зберігаються в центральних, місцевих та відомчих архівосховищах. В першу чергу слід відзначити матеріали, що знаходяться в фондах Російського державного історичного архіву (РДІА) м.Санкт-Петербург, Центрального Державного архіву Криму (ЦДАК) м.Сімферополь, філії Архіву Академії наук Росії (ААНР) м.Санкт-Петербург, Кримського республіканського краєзнавчого музею (КРКМ) м.Сімферополь та сховищ Бахчисарайського історико-культурного заповідника (БКЗ).

Корпус цінних документів, що витягнуті з п'яти фондів РДІА, дозволяють нам більш точно реконструювати окремі риси і моменти життя та діяльності І.Гаспринського, його родовід, видавничу та суспільно-політичну працю. Перш за все це фонди Санкт-Петербурзького цензурного Комітету, Міністерства Народної Освіти Російської Імперії, Головного управління у справах друку при МВС Росії, Департаменту Духовних справ іноземних віросповідань та Департаменту герольдії Сенату Росії.

Але найбільшу кількість документів було знайдено в фондах ЦДАК. Серед них найбільшу наукову цінність мають фонди Таврійського губернського шляхетського депутатського зібрання (ф.49), Маєток "Ореанда" (ф.248), Таврійської губернської креслярської Комісії (ф.333), Сімферопольської

чоловічої гімназії (ф.104), Бахчисарайської міської Управи (ф.64), Таврійського губернського Правління (Ф.27), Таврійського губернського жандармського Управління (ф.706) та декілька описів Канцелярії Таврійського губернатора (ф.26, оп.1-3).

В роботі були використані документи фонду академіка А.Н.Самойловича, що зберігаються в Санкт-Петербурзькій філії ААНР (ф.782).

Нами також використані деякі фонди КРМК. Серед них знаходяться архів Р.Медієва та Таврійської вченої архівної Комісії.

Певний інтерес викликають матеріали БІКЗ, що зберігаються в сховищах музею. Насамперед, це особисті речі І.Гаспринського, частина його бібліотеки та деякі документи.

Мета і завдання дослідження. В дисертаційній роботі ставиться за мету створити наукову біографію І.Гаспринського і проаналізувати його творче, просвітницьке та суспільно-політичне надбання. В цьому контексті в нашій роботі розв'язуються такі завдання:

- простежити процес формування І.Гаспринського як особистості і як просвітителя, становлення його світогляду;

- охарактеризувати основні етапи життя І.Гаспринського, висвітлити його громадську, суспільно-політичну і просвітницьку діяльність, дати короткий огляд усіх напрямків творчості просвітителя;

- висвітлити видавничу діяльність І.Гаспринського, її внесок в культурну спадщину кримськотатарського народу;

- проаналізувати педагогічну діяльність І.Гаспринського, зосередившись на розробці та запровадженні ним нових

методів навчання; написання, упорядкування та видавництва ним принципово нових для освіти кримських татар підручників та методичних розробок;

- вивчити творчу спадщину І.Гаспринського як мислителя, літератора та педагога, оцінити його внесок до культурної скарбниці кримськотатарського народу, звернути увагу на його просвітницько-гуманітарну діяльність взагалі.

Практичне значення Дісертациї. Вона може бути використана при створенні узагальнюючих праць з історії України та Криму, з краєзнавства та робіт про минуле кримськотатарського народу, при підготовці бібліографічних видань, покажчика, при упорядкуванні спеціального курсу, при визначенні тематики та методики виконання студентських курсових робіт, у справі поширення історичних знань, при написанні наукової біографії І.Гаспринського, при висвітленні питань збирання та зберігання його культурно-просвітницької спадщини.

Наукова новизна роботи полягає в спробі вперше створити загальну і цілісну наукову біографію І.Гаспринського, визначити його внесок у відродження національної культури кримських татар. Вперше у вітчизняній історіографії І.Гаспринський розглядається як громадський, суспільно-політичний діяч мусульмансько-тюркських народів Росії, редактор-видавець, публіцист і літератор, педагог; аналізується з точки зору історичної науки, його внесок в історію культури кримських татар, національну культурну скарбницю України та світу.

Апробація дослідження. Дисертація обговорена та рекомендована до захисту на засіданні кафедри історії України та допоміжних історичних дисциплін Сімферопольського державного університету. Основні положення дослідження апробовані на декількох міжнародних республіканських та інших конференціях і "крутих столах". Серед них міжна-

родна конференція, що присвячена 140-річчю з дня народження просвітителя - "Ісмаїл Гаспринський - видатний кримськотатарський просвітитель і гуманіст" (Сімферополь, 1991); міжнародна конференція - "Допоміжні історичні дисципліни і Веща школа, дослідницька діяльність, громадські організації" (Москва, 1994); На республіканських конференціях: - "Культура Криму на межі століть (XIX-XX)" (Сімферополь, 1993), науково-громадській конференції - "Крим та Росія: Нерозривні історичні долі та культура" (Сімферополь, 1994); На круглому столі, присвяченому 110-річчю з дня виходу першого примірника газети "Переводчик-Терджиман" - "Гаспринський - "Терджиман" - ми" (Сімферополь, 1993); На засіданні республіканської археографічної Комісії Криму (Сімферополь, 1995), а також на щорічних викладацьких конференціях Сімферопольського державного університету.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, 4-х розділів, заключення, списку використаних джерел і літератури та списку скорочень.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У вступі дається обґрунтування теми дослідження, її актуальність, формулюється наукова новизна дисертації, а також детальніше аналізуються історіографія проблеми та джерельна база дослідження.

Розділ I. "Життєвий шлях І.Гаспринського", присвячений біографії просвітителя, його громадській, суспільнополітичній, видавничій та педагогічній діяльності. Особливу увагу було зосереджено на вивченні маловідомих періодів життя І.Гаспринського.

Ісмаїл бей Мустафа оглу Гаспринський народився 8(21) березня 1851 року в кримському селі Авджикой. Його батько

Мустафа походив з сім'ї чиновника 14 класу мулли Алі Гаспринського і в документах значився "з обер-офіцерських дітей". Матір'ю просвітителя була Фат'ма Султан, що походила з відомого мурзацького роду Кантікузових. В 1854 році родина М.Гаспринського отримала шляхетство.

І.Гаспринський спочатку навчався в одному з бахчисарайських мектебе. Два роки він провів в Сімферопольській чоловічій гімназії, звідки його було переведено в Воронеж, а згодом до 2-ї Московської військової гімназії. З останнього учбового закладу його "за домашніх обставин" було виключено, і через деякий час він опинився в Бахчисараї. Вдома він отримав звання міського вчителя російської мови при Ханському медресе. Але молода людина була не вдоволена своєю справою, навіть отримавши подяку попечителя Одеського учбового округу. З 1871 по 1875 рр. він знаходився в закордонних подорожах по Франції, Іспанії, країнах Північної Африки та Туреччині. Ці мандри, пізніше, надихнули І.Гаспринського на створення художніх творів, де певною мірою були відбиті і особисті враження від побаченого в інших країнах та державах.

Повернувшись додому, І.Гаспринський брав активну участь у формуванні органів в бахчисарайського самоврядування. В березні 1878 року він став гласним міської Думи, а з 30 листопада його обрали заступником міського голови. В лютому ж 1879 року І.Гаспринського обрали керівником місцевого муніципалітету. На цій посаді він пробув до березня 1884 року, а в травні назавжди залишив органи міського самоврядування. За численними справами бахчисарайського господарства він ніколи не забував проблеми народної освіти, піклувався про матеріальне становище учбових закладів, тощо.

З 1883 року І.Гаспринський започаткував видання свого відомого тижневика "Переводчик-Терджиман", який став величезною подією в культурі як кримськотатарського, так і

багатьох інших тюркомовних народів Росії. З того часу в видавництві друкувались численні книги та брошури, автором, упорядником чи видавцем яких був І.Гаспринський. Часто в типо-літографії газети друкувалась література східної та російської класики, твори однодумців та соратників видатного просвітителя кримських татар.

У 1887 році І.Гаспринський став дійсним членом Таврійської вченої архівної комісії, а в 1898 році брав активну участь в археологічних дослідженнях, що їх організувала ТВАК.

Навесні 1905 року І.Гаспринський увійшов до складу делегації кримських татар, що виїхала до Санкт-Петербургу з загальною та спеціальними петиціями до вищих урядовців Росії. Там було детально розказано про проблеми мусульман півострова.

Влітку І.Гаспринського було обрано головою з'їзду новоствореної партії "Іттіфак ель мусулімін". Пізніше він очолював кримську філію цієї організації.

Восени він головував на двох селянських з'їздах кримських татар в Сімферополі.

Наприкінці року І.Гаспринський повідомив читачів про створення жіночого журналу "Алемі Нісван", що друкувався кримськотатарською мовою. Завідуючою редакцією стала донька просвітителя Шефіка.

В січні 1906 року І.Гаспринський започаткував гумористичну газету "Ха-ха-ха". В середині місяця в Санкт-Петербурзі пройшов II з'їзд партії "Іттіфак ель мусулімін". III з'їзд партії відбувся в Нижньому Новгороді в серпні 1906 року. На них І.Гаспринський декілька разів виступив і як член ЦК, і як голова кримської філії партії. (В 1907 році її діяльність було заборонено Урядом). У вересні 1906 року І.Гаспринський отримав дозвіл на видавництво нової суспільно-політичної

газети "Міллєт".

На межі 1907-1908 років І.Гаспринський намагався організувати Всесвітній Мусульманський Конгрес. Для цього він виступав в Каїрі зі своїми пропозиціями, що були підтримані єгипетською громадськістю, та започаткував видавництво арабомовної газети "Аль Нахда" (вийшло три примірники).

В 1910 році за це редакція французького журналу з проблем сходознавства висунула кандидатуру І.Гаспринського на здобуття Нобелівської премії Миру.

21 вересня 1914 року І.Гаспринський помер. Він залишив друкарську та редакторську справу сину Рефату та А.С.Айвазову. Його багаторічне найстаріше тюркомовне видання Росії було закрито 23 лютого 1918 року кримськими більшовиками.

Розділ II. "Світогляд і суспільно-політична діяльність І.Гаспринського." В першому параграфі розглядаються проблеми світогляду І.Гаспринського. Складність цієї роботи для дослідника полягає у тому, що просвітитель не залишив спеціальних філософських творів. Тому довелось відтворювати його погляди на суспільство та світ, зосереджуючись на більш-менш важливих відступах в публіцистичних, художніх творах та промовах.

Як і весь кримскотатарський народ, І.Гаспринський належав до ісламу сунітського напрямку. Він був дуже релігійною людиною, але виступав проти схоластичного сприйняття як всієї догматики ісламу, так і традиційних забобонів. І.Гаспринський всіма силами сприяв розвитку народної освіти і домагався в повсякчасному житті мусульман використання останніх досягнень науки і техніки зі збереженням ісламської духовності та релігійності. Таким чином, він виступав засинтез науки та релігії.

І.Гаспринський не був ні ісламським фундаменталістом, ні пан-тюркизмським гегемоністом. Він об'єктивно відчував хибність такої позиції. В далекій перспективі І.Гаспринський бачив створення величезної християнсько-мусульманської (православно-ісламської), слов'янсько-тюркської (східно слов'янсько-татарської) держави на засадах Російської імперії. Така позиція давала привід звинувачувати його і в пан-ісламізмі, і в пан-тюркизмі, і оголосити "співачом військово-феодалного імперіалізму" Росії.

І.Гаспринський був різким супротивником деяких ідей радикальних соціалістів. Він був упевнений, що за шляхетними гаслами про справедливість та народний добробут переходять перспективи перетворення суспільства в казармену громадськість.

Але, головне, І.Гаспринський прагнув, у першу чергу, всіма можливостями розповсюджувати знання. Вони, на його думку, спроможні дати певний імпульс мусульмано-тюркам в різних аспектах життя: релігійному, економічному, соціальному, політичному, культурному, освітянському, тощо. Таким чином, він ставив питання просвіти на найвищий щабель свого світогляду та світосприйняття.

У другому параграфі розглядаються основні моменти суспільно-політичної діяльності І.Гаспринського. Як відомо, вона почалася з обрання просвітителя кримських татар до органів Бахчисарайської міської Думи. За декількарічну роботу на посаді міського голови І.Гаспринський зробив чимало добрих справ для рідного Бахчисараю. Поперше, він підняв місцевий бюджет з 6.232 карбованців в 1878 році до 19.836 карбованців в 1884 році. І.Гаспринський постійно піклувався про санітарний стан міста, про проблеми народної освіти, тощо. Йому вдалося збільшити квоту депутатів не християн порівняно з християнами, яка складала в 1883 році 50х50 (раніше 25х75), що було вкрай потрібно для майже мусуль-

манського за населенням міста. В 1884 році І.Гаспринський залишив службу в органах місцевого муніципалітету.

В 1905 році, як вже говорилося, І.Гаспринський у складі представницької делегації свого народу відвідав Санкт-Петербург. Він зустрівся з Головою Комітету Міністрів С.Ю.Вітте та провідними міністрами і керівниками відомств та митрополитом Антонієм. В бесідах та петиціях були розглянуті питання життя кримських татар та розглядались накопичені роками низки проблем.

В серпні І.Гаспринський головував на установчому з'їзді партії "Іттіфак ель муслімін" і увійшов до складу ЦК від Криму. Восени просвітитель керував з'їздами кримсько-татарських селян. На них розглядались проблеми безземельності татар та питання про духовне керівництво, діяльність "Вакуфної комісії", тощо.

У зв'язку з виборами в Державну Думу Росії в січні 1906 року в столиці імперії було скликано II з'їзд партії. На ньому розглядались проблеми партійного життя та ставлення мусульман до оголошених виборів.

В серпні того ж року відбувся III, єдиний дозволений, і останній з'їзд "Іттіфак ель муслімін". Там було вироблено програму партії та вирішувались різноманітні суспільні, релігійні та економічні питання мусульман Росії.

Зневірившись в партійному житті в Росії, І.Гаспринський звернувся із закликом про організацію Всесвітнього Мусульманського Конгресу. Його пропозиції були підтримані, але величезний тиск з боку Туреччини, Англії та Росії звів нанівець всі зусилля І.Гаспринського. Проте, вперше Світ почув про проблеми мусульманських народів, про їх прагнення до самостійного релігійного, політичного, економічного та культурного життя, одночас не відокремлюючись від іншої цивілізації, а успішно взаємодіючи з нею.

Розділ III. "Видавнича діяльність та літературна творчість І.Гаспринського".

В першому параграфі розділу розглядається історія створення та розвитку періодичних видань, що їх започаткував І.Гаспринський. В культурі кримськотатарського народу він став фундатором національної періодики.

І.Гаспринський декілька років добивався дозволу на видання періодичного друкованого органу на кримськотатарської мові. У створенні газет "Файдали Еглендже", "Закон" та інших йому було відмовлено. Проте він декілька разів спробував надрукувати невеликими тиражами свої листівки "Тонгьуч" та "Шефак", що стало можливим при сприянні видавців-братів Унсі Заде з Тифлісу.

Через деякий час після тривалої боротьби за створення власного видання 10 квітня 1883 року вийшов перший примірник двомовної російсько-кримськотатарської газети "Переводчик-Терджиман". З цього часу і до 23 лютого 1918 року газета відігравала визначну культурну та громадську роль в історії кримських татар, а до полегшення цензурних обмежень щодо мусульманського друку в 1905 році вона була довгий час єдиною тюркомовною газетою Росії.

Крім неї, І.Гаспринський друкував перший кримськотатарський часопис для жінок "Алемі Нісван", що виходив нерегулярно з 1905 по 1910 рік. Він став визначною подією в культурі кримських татар. Просвітителю кримських татар вдалось започаткувати гумористичну газету "Ха-ха-ха", що стала першою газетою такого гатунку в Криму. Вона теж виходила нерегулярно з 1906 до 1910 року. Для рідного народу І.Гаспринський створив і новий суспільно-політичний періодичний орган - газету "Міллет". Вона започатковувалась як спеціальна трибуна членів Держдуми Росії від фракції мусульман, що виходила з переривами в 1906-1910 роках. В 1908 році в Єгипті просвітителю вдалось налагодити випуск

трьох номерів арабомовної газети "Аль Нахда", що стала органом створюваного І.Гаспринським Всесвітнього Мусульманського Конгресу.

Таким чином, видавнича робота І.Гаспринського стала помітною подією в кримськотатарській культурі, що надовго визначила напрямки її розвитку.

В параграфі про літературну спадщину І.Гаспринського ми розглядали його публіцистичну та художню творчість. Він став першим кримськотатарським публіцистом, започаткувавши багато публіцистичних та журналістських жанрів, серед яких є памфлети, статті, репортажі, інтерв'ю, некрологи, фельетони і таке ін. В нашій роботі розглядались, в першу чергу, жанрові особливості, що притаманні перу І.Гаспринського - публіциста, журналіста та газетяра.

Просвітитель залишив помітний слід і зробив певний внесок в розвиток національної художньої літератури кримських татар. Він вперше використав в своїй творчості жанр роману, написавши свій згодом відомий твір "Дар-ур Рахат мусульманлари". Цей твір вперше вийшов друком у вигляді листів молли Аббаса Франсові, що вирішив подорожувати по Європі. Розширений варіант роману спочатку називався "Французькі листи". Але згодом І.Гаспринський виділив частку твору в окремий роман, що розповідав про таємничу країну високоцивілізованих мусульман, яка збереглась в горах Іспанії. Основною ідеєю літературного твору була спроба довести, що ісламське суспільство спроможне сприймати останні досягнення науки та техніки, одночас залишаючись вірними принципам мусульманства. А інколи поведінка жителів цієї країни відрізнялась від загальноновизнаної в ісламському світі, доводила, що вони і є правовірними, навіть більше, ніж їх одновірці в інших країнах. Цей утопічний роман посів почесне місце в кримськотатарській культурі і літературі на межі

Інші літературні твори І.Гаспринського були написані теж з використанням різних жанрів, як скажімо, повість-антиутопія "Африканські листи". В ньому у перевернутому вигляді змальовано мусульманське суспільство, але в племені чорношкірих амазонок жінки і чоловіки помінялись місцями. Повість мала високу виховну мету - показати через огиду статевої сегрегації проблеми жінок Сходу, викликати співчуття до їхньої долі.

Тематиці місця жінки в тюрко-мусульманському суспільстві присвячено історичне оповідання "Арслан Киз". В ньому І.Гаспринський змалював колоритний образ дівчини-патріотки, яка змогла вчинити героїчні дії для визволення своєї Батьківщини від іноземних загарбників.

Багато інших закінчених та незакінчених творів ху-дожньої спадщини І.Гаспринського порушують різні питання життя мусульмансько-тюркської спільності, висловлюють ідеї всесвітнього прогресу та злагоди.

Розділ IV. "Педагогічна діяльність І.Гаспринського" складений з двох параграфів. В першому розглядаються проблеми боротьби І.Гаспринського за створення, розробку, а головне за впровадження нових педагогічних ідей та методів в освітні структури кримських татар. Недаремно І.Гаспринського вважають "батьком нового методу". Він очолив педагогічний рух вчителів тюрко-мусульманських народів, що увійшов в історію під назвою джадидизм.

В цьому ж параграфі розглядаються і системи народної освіти, що виникли до діяльності І.Гаспринського в цій сфері, які, певною мірою, стали на заваді прогресивному джадидизму. Серед них виділялись дві найголовніші системи початкових шкіл: національно-конфесійні мектеби та російсько-татарські училища. Проте методика І.Гасприн-

ського, що базувалась на досягненнях вітчизняних та європейських педагогів, мало-помалу розповсюдилась не тільки в Криму, а й в інших регіонах країни, знаходячи собі багато прихильників серед вчителів народних шкіл народів тюркської мовної сім'ї.

В другому параграфі було зосереджено увагу на видавництві І.Гаспринським педагогічної та методичної літератури для новометодних шкіл. Досить велика колекція книжок, брошур і такої іншої літератури зробили великий внесок в справу народної освіти кримських татар. Серед найбільш відомих книжок, що присвячені проблемам освіти, необхідно виділити знаменитий підручник "Ходжа і Суб'ян", який декілька разів перевидавався і став помітною подією в педагогіці кримських татар зокрема й інших тюркських народів взагалі. Також видатним методичним посібником став "Рехбер муаллімін", що виданий для вчителів-джадидистів. В ньому давались необхідні практичні рекомендації для викладачів-новометодистів, різні поради про те, як можна вдосконалити учбовий процес і таке інше.

Крім цих підручників та посібника, І.Гаспринський видав цілу низку освітнянської літератури. Вона суттєво допомагала вчителям впровадити в учбові програми нові, перш за все світські дисципліни. Продукція видавництва І.Гаспринського сприяла розповсюдженню дійсно наукових знань, впровадила їх в глибини різних верств мусульман Росії.

У висновках констатується, що діяльність І.Гаспринського залишила відчутний внесок в розвиток культури та просвітництва кримських татар. Його життя і творчість надовго стали домінуючими і впливовими факторами в історії кримськотатарського народу, що поставили їх культуру на вищій щабель. В ньому говориться про те, що вся діяльність І.Гаспринського була підпорядкована основній ідеї широкої та різнопланової просвітницької програми. Чи то його творчість

та світогляд, чи то видавницька, суспільно-політична або педагогічна діяльність - все було поставлено на роботу задля загальної освіти рідного народу.

Таким чином, ім'я І.Гаспринського можна з упевненістю поставити в ряд найвидатніших діячів культури тюркомусульманських народів на межі XIX та XX століть, що об'єктивно формували основи національної самосвідомості кримськотатарського народу.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях автора:

1. Видатний кримськотатарський просвітитель // Відродження. Мови, літератури, історія в національних школах. - 1993. - №8. - С.54-55.
2. Гаспринский нинь багъчасарай думесвидаки фааллети // Йыдыз. 1991. - № 2. - С.9-13 (у співавторстві).
3. И.Гаспринский - редактор-издатель первой крымскотатарской газеты "Переводчик-Терджиман" // В зб.: Південний Архів Южный Архив. - Херсон, 1993. - Вып.1, изд.2. - С.67-81.
4. Исмаил Гаспринский нинь терджимей алына даир // Йыдыз. - 1991. - №4. - С.91-92.
5. К проблеме генеалогии крымско-татарского дворянского рода Гаспринских // Вспомогательные исторические дисциплины: Высшая школа, исследовательская деятельность общ.организации, Москва, 27-29 янв. 1994 г.: Тезисы докл. и сообщ. - М., 1994. - С.49-50.
6. Кърымтатарларнынъ муаджерети ве Гаспринский // Йыдыз. - 1994. №2. - С.205-214. (у співавторстві).
7. Отображение вопросов крымско-татарской эмиграции на страницах газеты "Переводчик-Терджиман" // Крым и

Россия: Неразрывные исторические судьбы и культура. (Материалы республиканской научно-общественной конференции). - Симферополь, 1994. - С.19-21 (у співавторстві).

8. Роль И.Гаспринского и его семьи в развитии народного образования среди крымско-татарских женщин на рубеже XIX-XX веков // Крым и Россия: Неразрывные исторические судьбы и культура. (Материалы республиканской научно-общественной конференции). Симферополь, 1994. - С.19-21.

9. Роль педагогических методов И.Гаспринского в развитии народного образования крымских татар в конце XIX - начале XX вв. // Культура Крыма на рубеже веков (XIX-XX вв.). - Симферополь.: Изд-во Редотдел Крымского облопграфиздата, 1993. - С.88-90.

10. Исмаил Гаспринский (1851-1914). Сборник документов и материалов // Сост. Ганкевич В.Ю. - Херсон.: Изд-во Отделения историко-культурных проблем юга Украины Института искусствоведения, фольклористики и этнологии им.М.Т.Рыльского НАНУ, 1994. - 100 с.

11. "Терджиман" газетасынынъ догъувы // Йылдыз.- 1991.- №4. - С.93-95.

12. Великий крымскотатарский просветитель. К истории создания и развития периодических изданий Исмаила Гаспринского // Берега Тавриды.- 1995.- N 1.- 241-260.

Ганкевич В.Ю. Жизнь и деятельность И.Гаспринского
(1851-1914).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности: 07.00.02 - история Украины, Запорожский государственный университет, Запорожье, 1995. По теме опубликовано 12 научных публикаций.

Исследование посвящено биографии выдающегося просветителя крымских татар. В ней рассматривались следующие проблемы: мировоззрение, литературное и публицистическое творчество; общественно-политическая, издательская, научная и педагогическая деятельность И.Гаспринского.

Автором были выявлены и введены в научный оборот документы и материалы из архивов, музеев и библиотек Санкт-Петербурга, Симферополя, Херсона и Бахчисарая.

Gankiewicz V.Y. Life and Aktivity of I.Gasprinsky
(1851-1914).

A theses for competition of the degree of the candidat of history: 07.00.02 - history of Ukraine, Zaporozh State University, Zaporozh, 1995. The main propositions of theses were reflected in twelve scientific publications.

Dissertation is to the biography and occupation of outstanding Crimean and Tatar (Turk) humanist. The most important problemes are under consideration: conscijnssness basis; literary and publicistic heritage; sosial, political, pedagogical, scientific and publishing activity.

The auther has jound, analysed the materials, keptin Archives and fund of museums St.-Petersburg, Simferopol, Kherson, Bakhchisarai and has reseatched them scientifically.

5
КЛЮЧОВІ СЛОВА: кримські татари, національно-визвольний рух,
видавнича справа, література і публіцистика, педагогіка.

Ганкевич Віктор Юрійович Життя і діяльність І.Гаспринського
(1851-1914). Здано в набір 10.05.1995. Підписано в друк
10.05.1995. Формат 60x84 1/16. Ум.др.арк.1,25. Тираж 100
прим. Замовлення N 33. Вид.ХВПШУ ІМФЕ, м.Херсон.

1112417

AB 32.501